

TENDENSEN ATT MISSTRO OFFICIELLA SANNINGAR: KONSPIRATORISK MENTALITET HOS SVENSKA FOLKET

JESPER STRÖMBÄCK

Sammanfattning

De senaste decennierna har konspirationsteorier blivit ett mer framträdande problem i såväl Sverige som internationellt. Ett flertal studier pekar på att en majoritet av folket i olika länder tror på åtminstone en konspirationsteori. Alla som exponeras för konspirationsteorier är dock inte lika mottagliga för dem. Tvärtom visar forskning att vissa människor har en starkare konspiratorisk mentalitet än andra, vilket gör dem mer mottagliga för specifika konspirationsteorier. Det här kapitlet undersöker förekomsten av en konspiratorisk mentalitet hos svenska folket och vilka samband som finns mellan en konspiratorisk mentalitet och förklaringsfaktorer kopplade till sociodemografiska faktorer, politik och medieanvändning. Resultaten visar att en inte obetydlig andel av svenskarna har en konspiratorisk mentalitet, men också att den är starkare bland vissa grupper än andra. Dit hör de med lågt politiskt intresse, låg mellanmännisklig tillit, de som inte alls är nöjda med hur den svenska demokratin fungerar, sympatisörer till Sverigedemokraterna och de som använder sig av högeralternativa medier.

Samtidigt som konspirationsteorier har funnits i alla tider tyder mycket på att de har blivit alltmer framträdande under de senaste decennierna (Uscinski, 2020; Önnerfors, 2021). Det hänger inte minst samman med utvecklingen av de digitala och sociala medierna. Dessa har sänkt trösklarna till offentligheten och gjort det oändligt mycket enklare för den som så vill att sprida såväl kvalificerad information som falsk och missvisande information (Benkler m.fl., 2018; Strömbäck m.fl., 2022).

Till kategorin falsk och missvisande information hör bland annat konspirationsteorier, som sprids av såväl vanliga medborgare som organisationer, politiska ledare och stater. Några välkända exempel är att coronaviruset utvecklades som ett biologiskt vapen, att det finns en hemlig plan att ersätta den kristna befolkningen i Europa med muslimska invandrare, att det finns ”djupa stater” som styr i såväl USA som i andra länder, att läkemedelsindustrin döljer att vaccinationer kan leda till autism, att det amerikanska presidentvalet 2020 var riggat, och att klimatförändringarna är en bluff (Romer & Jamieson, 2021; Uscinski, 2019; Önnerfors

& Krouwel, 2021). Sannolikheten för att råka exponeras för konspirationsteorier på digitala och sociala medier är betydande, och för de som aktivt söker sådan information är utbudet större än någonsin (Enders, Uscinski, Seelig m.fl., 2021; Mahl m.fl., 2022; Theocharis m.fl., 2021).

Forskning visar också att det är ganska vanligt att människor tror på åtminstone någon konspirationsteori (Enders & Smallpage, 2019; Uscinski & Parent, 2014; Walter & Drochon, 2022), och att personer som tror på en konspirationsteori vanligtvis också tror på flera andra (Brotherton m.fl., 2013; Imhoff, Zimmer m.fl., 2022; Sutton & Douglas, 2020; Walter & Drochon, 2022). En förklaring till detta är att vissa människor har en starkare *konspiratorisk mentalitet* eller *konspiratorisk läggning* än andra (Brotherton m.fl., 2013; Bruder m.fl., 2013; Imhoff, Zimmer m.fl., 2022). Med det avses att man på ett psykologiskt plan är mer benägen att tro på eller vara öppen för olika konspirationsteorier. Internationell forskning visar även att det finns tydliga och starka samband mellan att ha en generell konspiratorisk läggning och att tro på specifika konspirationsteorier (Bruder m.fl., 2013; Enders, Uscinski m.fl., 2021; Swami m.fl., 2011).

För svensk del visar tidigare forskning också att det går att identifiera grupper där en konspiratorisk mentalitet är mer framträdande än i andra (Strömbäck, 2022; Strömbäck m.fl., 2022). Denna forskning är dock kraftigt begränsad. Syftet med det här kapitlet är därför att närmare analysera frågan om konspiratorisk mentalitet hos svenska folket och om de samband som visat sig i tidigare studier är fortsatt giltiga.

Konspirationer, konspirationsteorier och konspiratorisk mentalitet

Eftersom konspirationer, konspirationsteorier och konspirationsteoretiker är värdeladdade begrepp som ofta uppfattas som stigmatiserande och kan användas för att tysta motståndare i debatter finns det starka skäl att vara specifik med hur de definieras.

Självva ordet konspiration härrör från latinets ”conspirare”, vilket betyder att ”andas tillsammans”. Med *konspiration* avses en komplott, sammansvärjning eller samarbete mellan en mindre grupp människor som agerar i det dolda och i hemlighet för att främja sitt egenintresse på bekostnad av det allmänna bästa eller ”folket” (Uscinski, 2020:22). I begreppet ligger därmed att de som är inblandade i en konspiration har ett fientligt eller illasinnat syfte.

Att det förekommer konspirationer i verkligheten visar historien många exempel på. Man kan därför ha *teorier om konspirationer*. Begreppsligt skiljer sig samtidigt *teorier om konspirationer* från *konspirationsteorier* (Uscinski, 2020; Önnersfors, 2021). Den avgörande skillnaden handlar om hur evidens – exempelvis empiriska fakta, offentlig statistik och forskning – eller avsaknaden av evidens tolkas. När det gäller teorier om konspirationer syftar de till att förklara en händelse eller ett fenomen med hänvisning till någon form av konspiration, men teorin tolkas i ljuset av vad evidens visar. Om det finns evidens som stödjer teorin om någon form av

konspiration stärks teorin, men om det saknas evidens eller om tillgänglig evidens strider mot teorin försvagas eller förkastas den. Den behandlas inte som en sanning.

Detta är en viktig skillnad mellan teorier om konspirationer och konspirationsteorier. Förutom att även konspirationsteorier försöker förklara någon händelse eller något fenomen med att det finns någon hemlig grupp som ligger bakom händelsen eller fenomenet så tar de inte hänsyn till vad evidens visar. I stället bygger konspirationsteorier antingen på ett väldigt snävt urval av fakta, där man tar stöd av fakta som stödjer konspirationsteorin och avfärdar andra fakta, eller på att man förklarar frånvaron av stödjande empiriska fakta med att de som ligger bakom konspirationen också döljer fakta. Teorin behandlas *a priori* som sann, och de som inte håller med om konspirationsteorin ses som förda bakom ljuset eller som en del av konspirationen. Därmed blir konspirationsteorier ofta självbekräftande, närmast omöjliga att motbevisa, och kunskapsresistenta (Glüer & Wikforss, 2022). De som tror på konspirationsteorier utmärks därför generellt av en misstro mot exempelvis forskning, myndigheter, medier och andra kunskapsauktoriteter, samtidigt som man utmärks av en övertro på den påstått konspirerande gruppens förmåga att hålla konspirationen hemlig (Douglas m.fl., 2019; Sunstein & Vermeule, 2009; Uscinski, 2020).

Konspirationsteorier skiljer sig samtidigt begreppsligt från *konspiratorisk mentalitet* eller *konspiratorisk läggning*. Med det avses att man mer generellt har en psykologisk tendens att tro på olika konspirationsteorier (Imhoff, Bertlich m.fl., 2022; Imhoff, Zimmer m.fl., 2022). I den engelskspråkiga litteraturen används begrepp som *conspiratorial mindset*, *conspiratorial predispositions*, *conspiratorial worldview* och *generic conspiracist beliefs* för att beskriva en sådan generell läggning att tro på konspirationsteorier (Brotherton m.fl., 2013; Uscinski m.fl., 2016; Sutton & Douglas, 2020). Detta har framförts som en central förklaring till varför forskning visar att tron på en konspirationsteori ofta går hand i hand med att tro på fler konspirationsteorier (Goertzel, 1994). Vissa studier visar att det till och med kan gälla konspirationsteorier som rent logiskt är oförenliga, exempelvis att prinsessan Diana fejkade sin död och egentligen lever, och att den brittiska säkerhetstjänsten låg bakom hennes död (Wood m.fl., 2012).

Liksom andra psykologiska tendenser ska konspiratorisk mentalitet samtidigt ses som en fråga om grader, där olika människor eller grupper av människor utmärks av olika stark konspiratorisk mentalitet. Ju starkare konspiratorisk mentalitet, desto större är sannolikheten att man tror på specifika konspirationsteorier. Graden av konspiratorisk mentalitet kan därmed förklara varför vissa som exponeras för konspirationsteorier mer eller mindre snabbt avfärdar dem medan andra tror på dem. Öppenheten för specifika konspirationsteorier beror med andra ord i hög grad på hur stark den konspiratoriska mentaliteten är.

Konspiratorisk mentalitet i Sverige

När det gäller förekomsten av konspiratorisk mentalitet i Sverige visar tidigare forskning, baserad bland annat på de nationella SOM-undersökningarna, att en konspiratorisk mentalitet är relativt vanligt förekommande bland svenskarna (Strömbäck, 2022; Strömbäck m.fl., 2022), men också att det skiljer sig mellan olika grupper. Den här studien ska ses som en uppföljning av dessa. För att mäta konspiratorisk mentalitet ställdes de svarande i den nationella SOM-undersökningen 2022 därför inför samma fem påståenden som i tidigare studier. Eftersom påståendena avser att mäta *konspiratorisk mentalitet* och inte tron på specifika konspirationsteorier är det viktigt att notera är att inget av påståendena syftar på en specifik konspiration. Svarsskalan gick från 1 (instämmer inte alls) till 7 (instämmer helt). Av tabell 1 framgår vilka påståendena var, medelvärden och standardavvikelse. Av tabellen framgår även andelen som svarade 5–7, vilket kan tolkas som att man instämmer i respektive påstående.

Tabell 1 *Konspiratorisk mentalitet hos svenska folket, 2022 (medelvärde, standardavvikelse, procent)*

	Medelvärde	Standardavvikelse	Andel instämmer	Antal svar
Det är vanligt att forskare bara offentliggör resultat som stämmer överens med deras förutfattade meningar	3,51	1,61	27	1 619
Det händer många viktiga saker i världen som allmänheten aldrig får information om	4,74	1,78	58	1 646
Den officiella version som myndigheter ger om olika händelser döljer ofta sanningen	3,69	1,76	33	1 642
Det finns hemliga organisationer som har stor påverkan på politiska beslut	3,54	1,85	31	1 626
Händelser som till synes saknar samband beror ofta på hemliga aktiviteter	3,07	1,70	19	1 645

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning instämmer du i följande påståenden' följt av påståendena i tabellen. Svarsskalan går från 1 ('Instämmer inte alls') till 7 ('Instämmer helt'). Kolumnen "Andel instämmer" avser andelen som angett svarsalternativen 5–7 på respektive påstående.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Resultaten visar att både medelvärdet och andelen som instämmer är högst för påståendet att "det händer många viktiga saker i världen som allmänheten aldrig får information om", medan det är lägst för påståendet att "händelser som till synes saknar samband beror på hemliga aktiviteter". En rimlig förklaring skulle kunna vara att det förstnämnda av dessa är det minst konspiratoriskt laddade påståendet (Smallpage m.fl., 2022).

En faktoranalys visar samtidigt att svaren på samtliga påståenden faller inom en och samma dimension, vilken förklarar 60 procent av variansen. Det gör det möjligt att bygga ett index för konspiratorisk mentalitet (Cronbach's alpha = 0,83). Efter normalisering sträcker det sig från 0–1 med ett medelvärde på 0,45 (standardavvikelsen = 0,22). Jämfört med tidigare svenska studier är skillnaderna i alla avseenden minimala (Strömbäck, 2022; Strömbäck m.fl., 2022). Det är samtidigt rimligt med tanke på att konspiratorisk mentalitet ur ett teoretiskt perspektiv kan förväntas vara relativt stabil (Imhoff, Bertlich & Frenken, 2022).

Tabell 2 Samband mellan konspiratorisk mentalitet hos svenska folket och sociodemografiska förklaringsfaktorer, 2022 (medelvärde)

	Index konspiratorisk mentalitet	Antal svar
Alla	0,45	1 562
Kön		
Man	0,45	761
Kvinna	0,45	791
Ålder*		
16–29 år	0,47	240
30–49 år	0,43	427
50–64 år	0,43	410
65–90 år	0,47	485
Utbildning***		
Låg utbildning	0,53	202
Medellåg utbildning	0,49	457
Medelhög utbildning	0,45	348
Hög utbildning	0,38	515
Årsinkomst hushåll***		
Max 300 000	0,51	347
301 000–800 000	0,45	665
Mer än 800 000	0,39	430
Boende***		
Ren landsbygd	0,49	202
Mindre tätort	0,48	306
Stad eller större tätort	0,44	763
Stockholm, Göteborg, Malmö	0,41	256

Kommentar: Indexet för konspiratorisk mentalitet går från 0 till 1. *p < 0,05, **p < 0,01, ***p < 0,001 (envägs variansanalys, Anova).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Graden av konspiratorisk mentalitet skiljer sig inte bara mellan olika individer, utan också mellan olika grupper. Några sociodemografiska och politiska faktorer som tidigare forskning har visat har betydelse är till exempel utbildningsnivå, inkomst,

politiskt intresse, partisympati, ideologi och hur nöjd man är med hur demokratin fungerar (Strömbäck, 2022; Strömbäck m.fl., 2022; Oscarsson & Strömbäck, 2020). För att följa upp dessa och se om samma mönster återkommer redovisas resultaten av en serie bivariata medelvärdesanalyser i tabell 2 (sociodemografiska förklaringsfaktorer) och tabell 3 (politiska förklaringsfaktorer). Genom envägs variansanalys undersöks även om skillnaderna mellan olika grupper är statistiskt signifikanta.

Tabell 3 Samband mellan konspiratorisk mentalitet hos svenska folket och politiska förklaringsfaktorer, 2022 (medelvärde)

	Index konspiratorisk mentalitet	Antal svar
Alla	0,45	1 562
Politiskt intresse***		
Inte alls intresserad	0,57	62
Inte särskilt intresserad	0,50	454
Ganska intresserad	0,43	764
Mycket intresserad	0,40	272
Mellanmänsklig tillit***		
Låglitare	0,58	164
Medellitare	0,52	398
Höglitare	0,40	962
Partisympati***		
Vänsterpartiet	0,42	116
Socialdemokraterna	0,42	485
Miljöpartiet	0,33	86
Centern	0,37	116
Liberalerna	0,36	64
Kristdemokraterna	0,49	74
Moderaterna	0,46	282
Sverigedemokraterna	0,60	208
Vänster-höger placering***		
Klart till vänster	0,39	227
Något till vänster	0,40	373
Varken vänster eller höger	0,50	327
Något till höger	0,46	386
Klart till höger	0,51	236
Nöjd med hur demokratin fungerar***		
Inte alls nöjd	0,66	103
Inte särskilt nöjd	0,55	340
Ganska nöjd	0,42	871
Mycket nöjd	0,33	235

Kommentar: Indexet för konspiratorisk mentalitet går från 0 till 1. Nöjd med hur demokratin fungerar avser demokratin i Sverige. ***p < 0,001 (envägs variansanalys).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Resultaten visar att en konspiratorisk mentalitet är mer framträdande bland lägre utbildade jämfört med högre utbildade, personer som lever i hushåll med låg jämfört med hög årsinkomst, bland personer boende på ren landsbygd och mindre tätort jämfört med personer som bor i någon av Sveriges storstäder, och i den yngsta och äldsta åldersgruppen jämfört med de i åldrarna 30–49 och 50–64. Däremot finns ingen skillnad mellan män och kvinnor.

I tabell 3 redovisas på samma sätt resultaten av en serie bivariata medelvärdesanalyser när det gäller betydelsen av mer politiska förklaringsfaktorer.

Resultaten indikerar att det finns tydliga och signifikanta samband mellan konspiratorisk mentalitet å ena sidan och politiskt intresse, mellanmänsklig tillit, partisympati, ideologisk lutning och hur nöjd man är med hur demokratin fungerar i Sverige å andra sidan. Mer specifikt visar de en starkare konspiratorisk mentalitet bland mindre politiskt intresserade, bland de som har en lägre tillit till människor i allmänhet, bland dem som placerar sig klart till höger och i mitten, bland sympatisörer till i första hand Sverigedemokraterna, och bland de som inte alls är nöjda med hur demokratin fungerar i Sverige. När det gäller de som placerar sig i mitten kan resultaten möjligen förklaras av att kategorin både omfattar de som genuint står i mitten ideologiskt och de som placerar sig där därför att de inte har någon annan ideologisk identifikation.

Både när det gäller de sociodemografiska och de mer politiska förklaringsfaktorerna är resultaten slående lika resultaten av tidigare studier av den konspiratoriska mentaliteten (Strömbäck, 2022), även om det finns andra studier som visar att grupperna både längst till höger och längst till vänster är mer konspiratoriska än övriga grupper (Krouwel m.fl., 2017). Stabiliteten både vad gäller medelvärdena i olika grupper och de övergripande mönstren är påfallande, vilket talar för deras validitet.

Mediekonsumtion och konspiratorisk mentalitet

Allt kan dock inte förklaras av sociodemografiska och politiska faktorer. Liksom i många andra sammanhang är det högst troligt att människors mediekonsumtion har betydelse. Dels visar omfattande forskning att medierna kan ha betydande påverkan bland annat på hur människor uppfattar verkligheten och olika företeelser i den (McCombs & Valenzuela, 2021; Potter, 2012; Shehata m.fl., 2021). Den bakomliggande förklaringen är att olika typer av medier utgör den främsta källan till information om det mesta som rör politik och samhälle (Shehata & Strömbäck, 2014). Dels har det ökade utbudet av digitala, sociala och politiskt-alternativa medier gjort att människor tvingats bli mer selektiva i sin medieanvändning, och att de nyheter och den information som olika medieanvändare exponeras för varierar mer än i det tidigare, massmediedominerade medielandskapet (Prior, 2007; Shehata & Strömbäck, 2021; Strömbäck, Boomgaarden m.fl., 2022; Van

Aelst m.fl., 2017). Det i sin tur talar för starkare samband mellan olika predispositioner och människors mediekonsumtion. Om än begränsad indikerar tidigare forskning också att det finns vissa samband mellan konspiratorisk mentalitet och medieanvändning (Enders, Uscinski, Seelig, m.fl., 2021; Strömbäck m.fl., 2022; Theocharis m.fl., 2021; Walter & Drochon, 2022). Bland annat indikerar den att användningen av sociala medier och politisk-alternativa medier är förknippad med starkare konspiratorisk mentalitet (Enders m.fl., 2021b; Strömbäck, 2022, Strömbäck m.fl., 2022b; Walter & Drochon, 2020).

För att undersöka om det finns några samband mellan en konspiratorisk mentalitet och medieanvändning har därför ytterligare en serie bivariata medelvärdesanalyser genomförts för användningen av olika medier *på internet*. De medier som ingår är Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, Aftonbladet, Expressen, Sveriges Radio, Sveriges Television, sociala medier och de högeralternativa medierna Fria Tider/Nyheter Idag/Swebbtv. Tyvärr ingick ingen fråga om användningen av TV4 respektive vänsteralternativa medier. Resultaten redovisas i tabell 4.

Tabell 4 Samband mellan konspiratorisk mentalitet hos svenska folket och användning av olika medier på internet, 2022 (medelvärde)

	Index konspiratorisk mentalitet	Antal svar
Alla	0,45	1 562
Aftonbladet		
Aldrig	0,45	339
Mer sällan	0,43	317
1–2 dgr/veckan	0,44	146
3–4 dgr/veckan	0,47	121
5–6 dgr/veckan	0,48	84
Dagligen	0,44	455
Expressen		
Aldrig	0,44	504
Mer sällan	0,43	368
1–2 dgr/veckan	0,43	154
3–4 dgr/veckan	0,45	90
5–6 dgr/veckan	0,46	55
Dagligen	0,48	250
Dagens Nyheter***		
Aldrig	0,47	546
Mer sällan	0,44	375
1–2 dgr/veckan	0,45	124
3–4 dgr/veckan	0,39	61
5–6 dgr/veckan	0,41	35
Dagligen	0,38	156

Forts.

Tabell 4 forts.

	Index konspiratorisk mentalitet	Antal svar
Svenska Dagbladet**		
Aldrig	0,46	663
Mer sällan	0,43	368
1–2 dgr/veckan	0,46	88
3–4 dgr/veckan	0,41	52
5–6 dgr/veckan	0,41	16
Dagligen	0,36	86
Sveriges Radio**		
Aldrig	0,47	431
Mer sällan	0,43	335
1–2 dgr/veckan	0,43	154
3–4 dgr/veckan	0,41	99
5–6 dgr/veckan	0,40	51
Dagligen	0,43	201
Sveriges Television***		
Aldrig	0,50	312
Mer sällan	0,44	301
1–2 dgr/veckan	0,44	185
3–4 dgr/veckan	0,39	114
5–6 dgr/veckan	0,41	85
Dagligen	0,42	300
Högeralternativa medier***		
Aldrig	0,43	1 183
Mer sällan	0,49	231
1–2 dgr/veckan	0,56	35
3–4 dgr/veckan	0,53	38
5–6 dgr/veckan	0,46	17
Dagligen	0,62	42
Sociala medier		
Aldrig	0,42	250
Mer sällan	0,42	177
1–2 dgr/veckan	0,44	122
3–4 dgr/veckan	0,45	134
5–6 dgr/veckan	0,46	95
Dagligen	0,46	526

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande på internet?' För de högeralternativa medierna lyder frågan 'Hur ofta brukar du ta del av nyheter från alternativa medier? (t.ex. *Fria Tider*, *Nyheter Idag*, *Swebbtv*)'. Svarsskalan är i båda fallen 'Aldrig' (1), 'Mer sällan' (2), '1–2 dagar/vecka' (3), '3–4 dagar/vecka' (4), '5–6 dagar/vecka' (5) och 'Dagligen' (6). ***p < 0,001, **p < 0,01, *p < 0,05 (envägs variansanalys).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Resultaten visar att det finns signifikanta samband mellan konspiratorisk mentalitet och användning av Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, Sveriges Radio, Sveriges Television och högeralternativa medier. Även om sambanden inte är helt linjära är mönstren tydliga. För samtliga de traditionella nyhetsmedierna är sambandet negativt, det vill säga att högfrekvent användning är förknippat med svagare konspiratorisk mentalitet. För högeralternativa medier är mönstret tvärtom: där finns det ett positivt samband mellan konspiratorisk mentalitet och användning. Allra starkast är den konspiratoriska mentaliteten hos de som dagligen använder högeralternativa medier. Visserligen är antalet svarande i dessa och en del andra kategorier små, vilket gör att resultaten bör tolkas med viss försiktighet. Samtidigt ligger de helt i linje med andra studier i Sverige (Strömbäck, 2022; Strömbäck m.fl., 2022), vilket stärker tilltron till dem. De ligger också i linje med internationella studier som visar att det finns samband mellan användning av högeralternativa medier och tro på specifika konspirationsteorier (Hollander, 2018; Meirick, 2013; Romer & Jamieson, 2021). Noterbart är därutöver att det inte tycks finnas något samband med användning av sociala medier. Det kan bero på att kategorin sociala medier är väldigt bred, eftersom andra studier visar att kopplingen mellan användning av sociala medier och tro på konspirationsteorier skiljer sig beroende av vilka sociala medier det handlar om (Theocharis m.fl., 2021).

Vad som har störst betydelse

Resultaten så här långt visar att det finns en rad samband mellan konspiratorisk mentalitet och olika sociodemografiska, politiska och medierelaterade förklaringsfaktorer. I verkligheten samvarierar samtidigt betydelsen av olika faktorer, och mest intressant är vilka faktorer som sammantaget har betydelse och hur starka effekterna av olika förklaringsfaktorer är. För att undersöka detta har en multipel och stegvis regressionsanalys gjorts. Resultaten redovisas i tabell 5. I modell 1 testas för samtliga de sociodemografiska faktorerna. I modell 2 adderas de politiska faktorerna och i modell 3 tillkommer användningen av olika medier.

Ett första noterbart resultat är att de sociodemografiska faktorerna (modell 1) har en mycket begränsad förklaringskraft. Tillsammans förklarar de bara 6,5 procent av variansen i den konspiratoriska mentaliteten (tabell 5). Annorlunda uttryckt innebär det att graden av konspiratorisk mentalitet i hög grad är oberoende av kön, ålder, utbildningsnivå, inkomst och av om man bor i mer eller mindre gles- eller tätbebyggda områden. Visserligen finns det några signifikanta samband för utbildningsnivå, inkomstnivå och boendeområde i modell 1, men de försvinner i modell 2 och 3 när ytterligare variabler tillkommer. När de politiska variabelerna läggs till i modell 2 stiger den förklarade variansen till 28 procent och när mediekonsumtionen läggs till i modell 3 stiger den ytterligare något till 30,4 procent.

Tabell 5 Multipel regressionsanalys av konspiratorisk mentalitet, 2022
(ostandardiserade regressionskoefficienter, standardfel)

	Model 1	Modell 2	Modell 3
Kön			
Kvinna	0,010 (0,014)	0,012 (0,013)	-0,009 (0,013)
Ålder			
30–49 år	0,007 (0,021)	-0,011 (0,019)	-0,007 (0,019)
50–64 år	-0,018 (0,022)	-0,022 (0,020)	-0,014 (0,021)
65–85 år	-0,011 (0,023)	0,011 (0,021)	0,030 (0,021)
Utbildning			
Medellåg utbildning	-0,016 (0,028)	-0,002 (0,025)	-0,001 (0,024)
Medelhög utbildning	-0,032 (0,028)	-0,001 (0,025)	-0,003 (0,025)
Hög utbildning	-0,109 (0,028)***	-0,041 (0,025)	-0,040 (0,025)
Hushållsinkomst			
Medelinkomst	0,037 (0,016)*	0,009 (0,015)	0,008 (0,015)
Hög inkomst	-0,075 (0,021)***	-0,034 (0,020)	-0,030 (0,019)
Boende			
Landsbygd	0,062 (0,026)*	0,045 (0,023)	0,047 (0,023)*
Mindre tätort	0,026 (0,023)	0,012 (0,021)	0,005 (0,021)
Stad eller större tätort	0,026 (0,018)	0,016 (0,016)	0,014 (0,016)
Politiskt intresse			
Inte särskilt intresserad		-0,046 (0,35)	-0,051 (0,034)
Ganska intresserad		-0,083 (0,35)*	-0,091 (0,034)**
Mycket intresserad		-0,109 (0,37)**	-0,126 (0,037)***
Mellanmänsklig tillit			
Medellitare		-0,066 (0,024)**	-0,060 (0,023)*
Höglitare		-0,125 (0,022)***	-0,110 (0,022)***
Partisynpati			
Vänsterpartiet		0,049 (0,035)	0,047 (0,034)
Socialdemokraterna		0,022 (0,025)	0,010 (0,025)
Miljöpartiet		-0,026 (0,033)	-0,020 (0,033)
Liberalerna		-0,026 (0,033)	-0,027 (0,033)
Kristdemokraterna		0,052 (0,036)	0,045 (0,036)
Moderaterna		0,035 (0,028)	0,025 (0,027)
Sverigedemokraterna		0,144 (0,031)***	0,121 (0,031)***
Ideologisk självplacering			
Klart till vänster		-0,063 (0,026)*	-0,058 (0,026)*
Något till vänster		-0,045 (0,021)*	-0,042 (0,021)*
Något till höger		0,000 (0,022)	0,001 (0,022)
Klart till höger		-0,024 (0,027)	-0,034 (0,027)

Forts.

Tabell 5 forts.

	Model 1	Modell 2	Modell 3
Nöjdhet med demokratin			
Inte särskilt nöjd		-0,059 (0,031)	-0,062 (0,030)*
Ganska nöjd		-0,120 (0,030)***	-0,118 (0,029)***
Mycket nöjd		-0,184 (0,032)***	-0,180 (0,032)***
Medieanvändning (1–6)			
Aftonbladet			0,005 (0,004)
Expressen			0,003 (0,004)
Dagens Nyheter			-0,009 (0,005)
Svenska Dagbladet			-0,001 (0,006)
Sveriges Radio			0,003 (0,0054)
Sveriges Television			-0,009 (0,004)*
Högeralternativa medier			0,030 (0,009)***
Sociala medier			0,007 (0,003)*
Konstant	0,501***	0,727***	0,672***
Justerat R ²	0,065	0,280	0,304
Antal svar	979	979	979

Kommentar: Referenskategori för kön är man och för ålder 16–29 år. För utbildning är referenskategori låg utbildning, för hushållsinkomst lågavlönad, och för boende att man är boende i Stockholm, Göteborg eller Malmö. För politiskt intresse är referenskategori inte alls intresserad, för mellanmänsklig tillit låglitare, för partisynpati Centerpartiet, för ideologisk självplacering varken eller, och för nöjdhet med demokratin inte alls nöjd. *** p < 0,001, ** p < 0,01, * p < 0,05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Den mest intressanta modellen är modell 3, som inkluderar samtliga undersökta variabler. Av tabell 5 framgår att det finns signifikanta samband mellan konspiratorisk mentalitet å ena sidan och boende, politiskt intresse, mellanmänsklig tillit, ideologisk lutning, partisynpati, nöjdhet med demokratin och mediekonsumtion å den andra. Mer specifikt visar resultaten att en konspiratorisk mentalitet är *starkare* hos boende på landsbygd jämfört med boende i någon av storstäderna Stockholm, Göteborg och Malmö, bland sympatisörer till Sverigedemokrater jämfört med sympatisörer till Centerpartiet, och bland användare av högeralternativa medier. Omvänt framgår att en konspiratorisk mentalitet är *svagare* bland ganska och mycket politiskt intresserade jämfört med politiskt ointresserade, bland personer med medel- eller hög mellanmänsklig tillit jämfört med personer med låg mellanmänsklig tillit, bland personer som placerar sig själva ideologiskt klart eller något till vänster jämfört med de som varken lutar åt vänster eller höger, bland de som är mer eller mindre nöjda med demokratin jämfört med de som inte alls är nöjda, och bland användare av SVT online.

De starkaste sambanden är förknippade med stort politiskt intresse, hög mellanmänsklig tillit, att man är mycket eller ganska nöjd med demokratin, och sympati för Sverigedemokraterna. Det är samtidigt noterbart att det, trots att vi även kontrollerar för ideologisk självplacering och partisympati, finns ett signifikant samband också för användning av högeralternativa medier.

Slutsatser

Under det senaste decenniet talar mycket för att konspirationsteorier har blivit alltmer framträdande och lättillgängliga, inte minst på grund av att sociala och digitala medier har gjort det lättare att sprida dem. Mycket talar också för att det har blivit vanligare att de används av politiska ledare för att nå politiska syften, inte minst bland högerpopulistiska aktörer (Bergmann, 2018). Trumps återkommande lögn om att presidentvalet 2020 var riggat är bara ett exempel, Putins många lögn kopplade till kriget i Ukraina ett annat. I Sverige har ledande Sverigedemokrater också spridit konspiratoriska påståenden om bland annat valfusk och ett pågående planerat folkutbyte.¹

Mot den bakgrunden har det blivit allt viktigare att förstå vilka som tror på olika konspirationsteorier och varför de gör det – trots att konspirationsteorier strider mot tillgängliga empiriska fakta. En viktig del av svaret är att vissa människor har en starkare konspiratorisk mentalitet, vilket gör dem mer mottagliga för konspirationsteorier. Syftet med det här kapitlet har därför varit att följa upp tidigare studier och analysera förekomsten av en konspiratorisk mentalitet bland svenska folket och vilka samband det finns mellan en konspiratorisk mentalitet och demografiska, politiska och medierelaterade förklaringsfaktorer.

Till att börja med kan det konstateras att en konspiratorisk mentalitet är relativt vanligt förekommande. Det visar sig av att mellan cirka en femtedel och en tredjedel instämmer i olika påståenden som alla har det gemensamt att man inte kan lita på information från officiella källor och forskare och att det finns hemliga organisationer och hemliga aktiviteter som styr. Närmare sex av tio instämmer också i att det finns många viktiga saker i världen som allmänheten aldrig får information om, även om det är ett mindre konspiratoriskt laddat påstående.

Resultaten visar också att en konspiratorisk mentalitet är starkare i vissa grupper än andra och att faktorer kopplade till medianvändning och framför allt politiska faktorer har större betydelse än olika sociodemografiska faktorer. Mer specifikt visar resultaten att en konspiratorisk mentalitet är starkare bland politiskt ointresserade, de som är missnöjda med hur den svenska demokratin fungerar, människor med låg tillit till andra människor, sympatisörer med Sverigedemokraterna och högrefrekventa användare av högeralternativa medier.

Över lag stämmer dessa resultat väl överens med tidigare svenska studier (Strömbäck, 2022; Strömbäck, Broda m.fl., 2022). I den meningen rymmer det här kapitlet inga nyheter eller överraskningar. Just samstämmigheten mellan olika

studier, baserade på olika urval respondenter, gör samtidigt att förtroendet för resultaten stärks.

Den centrala fråga som återstår att besvara handlar om orsak och verkan. Samband är som bekant inte liktydigt med orsakssamband, och när det gäller de politiska faktorerna och medieanvändning kan man tänka sig att sambanden går i olika riktningar. Exempelvis kan det vara så att personer som har en konspiratorisk läggning av just det skälet blir mer missnöjda med hur den svenska demokratin fungerar, men det kan också vara så att människor som är mer missnöjda med hur den svenska demokratin fungerar utvecklar en starkare konspiratorisk mentalitet. På samma sätt kan man tänka sig att människor som har en starkare konspiratorisk mentalitet söker sig till Sverigedemokraterna, men också att de som sympatiserar med Sverigedemokraterna utvecklar en starkare konspiratorisk mentalitet. Det kan också finnas ömsesidigt förstärkande samband (jfr. Slater, 2015; Slater m.fl., 2020), inte minst när det gäller användning av högeralternativa medier. I ett sådant scenario kan man tänka sig att de som har en starkare konspiratorisk läggning söker sig till högeralternativa medier, samtidigt som användningen av dessa aktiverar och förstärker den konspiratoriska mentaliteten. Att närmare undersöka i vilken riktning eller riktningar orsakssambanden går är därför en viktig uppgift för framtida forskning.

Not

- 1 <https://www.dn.se/sverige/sd-topp-far-kritik-efter-pastaenden-om-valsabotage-problematiskt/>; <https://www.tv4.se/artikel/6bahpEa6G8fCQYFUianePW/avsloear-var-medfoerfattare-till-manifest-med-konspirationsteorier>.

Referenser

- Benkler, Y., Faris, R. & H. Roberts (2018). *Network propaganda. Manipulation, disinformation, and radicalization in American politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Bergmann, E. (2018). *Conspiracy and populism. The politics of misinformation*. London: Palgrave Macmillan.
- Brotherton, R., French, C. C. & A. D. Pickering (2013). Measuring Belief in Conspiracy Theories: The Generic Conspiracist Beliefs Scale. *Frontiers in Psychology*, 4.
- Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N. & R. Imhoff (2013). Measuring Individual Differences in Generic Beliefs in Conspiracy Theories Across Cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Psychology*, 4.
- Douglas, K. M., Uscinski, J. E., Sutton, R. M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C. S. & F. Deravi (2019). Understanding Conspiracy Theories. *Political Psychology*, 40(S1): 3–35.

- Enders, A. M. & S. M. Smallpage (2019). Polls, plots, and party politics: Conspiracy theories in contemporary America. I J. E. Uscinski (red), *Conspiracy theories & the people who believe them*. Oxford: Oxford University Press.
- Enders, A. M., Uscinski, J. E., Klofstad, C. A., Seelig, M. I., Wuchty, S., Murthi, M. N., Premaratne, K. & J. R. Funchion (2021). Do conspiracy beliefs form a belief system? Examining the structure and organization of conspiracy beliefs. *Journal of Social and Political Psychology*, 9(1): 255–271.
- Enders, A. M., Uscinski, J. E., Seelig, M. I., Klofstad, C. A., Wuchty, S., Funchion, J. R., Murthi, M. N., Premaratne, K. & J. Stoler (2021). The Relationship Between Social Media Use and Beliefs in Conspiracy Theories and Misinformation. *Political Behavior*, online early.
- Glüer, K. & Å. Wikforss (2022). What is knowledge resistance? I J. Strömbäck, Å. Wikforss, K. Glüer, T. Lindholm & H. Oscarsson (red), *Knowledge resistance in high-choice information environments*. Oxon, New York: Routledge.
- Goertzel, T. (1994). Belief in Conspiracy Theories. *Political Psychology*, 15(4): 731–742.
- Hollander, B. A. (2018). Partisanship, Individual Differences, and News Media Exposure as Predictors of Conspiracy Beliefs. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 95(3): 691–713.
- Imhoff, R., Bertlich, T. & M. Frenken (2022). Tearing apart the “evil” twins: A general conspiracy mentality is not the same as specific conspiracy beliefs. *Current Opinion in Psychology*, 46: 101349.
- Imhoff, R., Zimmer, F., Klein, O., António, J. H. C., Babinska, M., Bangerter, A., Bilewicz, M., Blanuša, N., ... & J. W. van Prooijen (2022). Conspiracy mentality and political orientation across 26 countries. *Nature Human Behaviour*, 6(3): 392–403.
- Krouwel, A., Kutiyski, Y., van Prooijen, J-W, Martinsson, J., & Markstedt, E. (2017). Does extreme political ideology predict conspiracy beliefs, economic evaluations and political trust? Evidence from Sweden. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2): 435–462.
- Mahl, D., Schäfer, M. S. & J. Zeng (2022). Conspiracy theories in online environments: An interdisciplinary literature review and agenda for future research. *New Media & Society*, 146144482210757.
- McCombs, M., & Valenzuela, S. (2020). *Setting the agenda* (3rd ed). Malden: Polity Press.
- Meirick, P. C. (2013). Motivated Misperception? Party, Education, Partisan News, and Belief in Death Panels. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 90(1): 39–57.
- Oscarsson, H. & J. Strömbäck (2020). *Covid-19: Kunskap och konspirationer*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Potter, W. J. (2012). *Media effects*. Thousand Oaks; London; New Delhi; Singapore: Sage Publications.

- Prior, M. (2007). *Post-broadcast democracy. How media choice increases inequality in political involvement and polarizes elections*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Romer, D. & K. Hall Jamieson (2021). Patterns of Media Use, Strength of Belief in COVID-19 Conspiracy Theories, and the Prevention of COVID-19 From March to July 2020 in the United States. *JMIR Publications*, 23(4): e25215.
- Shehata, A., Andersson, D., Glogger, I., Hopmann, D. N., Andersen, K., Kruike-meier, S., & J. Johansson (2021). Conceptualizing long-term media effects on societal beliefs. *Annals of the International Communication Association*, 45(1): 75–93.
- Shehata, A. & J. Strömbäck (2014). Mediation of political realities: Media as crucial sources of information. I F. Esser & J. Strömbäck (red), *Mediatization of politics. Understanding the transformation of Western democracies* (s. 93–113). London: Palgrave Macmillan.
- Shehata, A. & J. Strömbäck (2021). Learning Political News From Social Media: Network Media Logic and Current Affairs News Learning in a High-Choice Media Environment. *Communication Research*, 48(1): 125–147.
- Slater, M. D. (2015). Reinforcing Spirals Model: Conceptualizing the Relationship Between Media Content Exposure and the Development and Maintenance of Attitudes. *Media Psychology*, 18(3): 370–395.
- Slater, M. D., Shehata, A., & Strömbäck, J. (2020). Reinforcing spirals model. I J. Van den Bulck (red), *International Encyclopedia of Media Psychology* (s. 1–11). Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons.
- Smallpage, S. M., Enders, A. M., Drochon, H. & J. E. Uscinski (2022). The impact of social desirability bias on conspiracy belief measurements across cultures. *Political Science Research and Methods*, online early.
- Strömbäck, J. (2022). Konspiratorisk läggning hos svenska folket. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköna nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Strömbäck, J., Boomgaarden, H., Broda, E., Damstra, A., Lindgren, E., Tsifti, Y. & R. Vliegenthart (2022). From low-choice to high-choice media environments: Implications for knowledge resistance. I J. Strömbäck, Å. Wikforss, K. Glüer, T. Lindholm & H. Oscarsson (red), *Knowledge resistance in high-choice information environments* (s. 49–68). Oxon, New York: Routledge.
- Strömbäck, J., Broda, E., Bouchafra, S., Johansson, S., Rettenecker, G. & E. Lindgren (2022). Conspiracy thinking and the role of media use: Exploring the antecedents of conspiratorial predispositions. *European Journal of Communication*, online early.
- Sunstein, C. R. & A. Vermeule (2009). Conspiracy Theories: Causes and Cures*. *Journal of Political Philosophy*, 17(2): 202–227.

- Sutton, R. M. & K. M. Douglas (2020). Conspiracy theories and the conspiracy mindset: Implications for political ideology. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 34: 118–122.
- Swami, V., Coles, R., Stieger, S., Pietschnig, J., Furnham, A., Rehim, S. & M. Voracek (2011). Conspiracist ideation in Britain and Austria: Evidence of a monological belief system and associations between individual psychological differences and real-world and fictitious conspiracy theories: Conspiracist ideation. *British Journal of Psychology*, 102(3): 443–463.
- Theocharis, Y., Cardenal, A., Jin, S., Aalberg, T., Hopmann, D. N., Strömbäck, J., Castro, L., Esser, F., Van Aelst, P., ... & V. Štětka (2021). Does the platform matter? Social media and COVID-19 conspiracy theory beliefs in 17 countries. *New Media & Society*, online early.
- Uscinski, J. E. (red, 2019). *Conspiracy theories & the people who believe them*. Oxford: Oxford University Press.
- Uscinski, J. E. (2020). *Conspiracy theories. A primer*. London: Rowman & Littlefield.
- Uscinski, J. E. & Parent, Joseph M. (2014). *American conspiracy theories*. Oxford: Oxford University Press.
- Van Aelst, P., Strömbäck, J., Aalberg, T., Esser, F., de Vreese, C., Matthes, J., Hopmann, D., Salgado, S., ... & J. Stanyer (2017). Political communication in a high-choice media environment: A challenge for democracy? *Annals of the International Communication Association*, 41(1): 3–27.
- Walter, A. S. & H. Drochon (2022). Conspiracy Thinking in Europe and America: A Comparative Study. *Political Studies*, 70(2): 483–501.
- Wood, M. J., Douglas, K. M. & R. M. Sutton (2012). Dead and Alive: Beliefs in Contradictory Conspiracy Theories. *Social Psychological and Personality Science*, 3(6): 767–773.
- Önnerfors, A. (2021). *Konspirationsteorier och covid-19: mekanismerna bakom en snabbväxande utmaning*. Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.
- Önnerfors, A. & A. Krouwel (red, 2021). *Europe: Continent of conspiracies. Conspiracy theories in and about Europe*. Oxon, New York: Routledge.

